

Петро Пиріг

**ВЕЛИКИЙ УЧЕНИЙ І РЕФОРМАТОР
ВАСИЛЬ КАРАЗІН
(ДО 240-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

У ювілейній статті, присвяченій В. Н. Каразіну, відтворюються маловідомі факти його біографії. Йдеться про наукову та реформаторську діяльність ученого.

Ключові слова: В. Н. Каразін, вчений, реформатор, освіта, економіка.

Василь Назарович Каразін (1773–1842) — учений-енциклопедист, винахідник, реформатор, визначний громадський діяч, засновник Харківського університету. Сучасники й шанувальники таланту Василя Каразіна назвали його «українським Ломоносовим». «Невтомна діяльність Каразіна і глибока наукова освіта його були вражаючими: він був астрономом, хіміком, агрономом, статистиком... моторним чоловіком, який вносив у будь-які питання зовсім новий погляд і цілком правильне домагання», — писав О. І. Герцен. А академік Д. І. Багалій зазначав: «Це була невпокійна, палка натура, людина, сповнена величезного запасу життєвої енергії, яка не могла зосередитися на чомусь постійному і переходила від одного захоплення до іншого».

Народився В. Н. Каразін у с. Кручик Слободсько-Української губернії в родині місцевого поміщика. В науці відсутня єдина точка зору щодо національності вченого. Сам Василь Назарович стверджував, що його дід був серб. Іншого разу він відносив себе до греків. У рескрипті Катерини II від 29 січня 1769 р. зазначалося, що батько Каразіна Назар «родом болгар». Інший рескрипт імператриці (від 31 грудня 1770 р.) про нагородження чином полковника Назара Каразіна стверджував, що він «перебував на нашій (царській. — П.П.) військовій службі з іноземних народів болгарської нації». На підставі цього деякі сучасні дослідники вважають болгарське походження роду Каразіних вірогіднішим.

Початкову освіту Василь здобув удома, потім навчався в приватних пансіонах. Згодом юнак виявив бажання вступити на військову службу. Малоросійський губернатор граф П. О. Румянцев-Задунайський задовольнив його прохання. І Василя Каразіна записали до кирасирського полку. У січні 1791 р. у вісімнадцятирічному віці він прибув до Петербурга, де розпочав військову службу в лейб-гвардії Семенівського полку. Вільний від служби час сержант використовував з великою раціональністю. Протягом декількох років він відвідував найкращий технічний вищий навчальний заклад — Гірничий корпус. Юнака зачаровували хімія, фізика, математика, ботаніка, метеорологія, медицина. Він оволодів латиною, вивчав німецьку, французьку мови, ґрунтовно ознайомився із Священним писанням. Головна мета Каразіна полягала у його прагненні поставити науку на благо батьківщини.

Після звільнення від військової служби (1796 р.) Василь Назарович заходився підготовкою до виїзду за кордон для продовження освіти. Він мав намір поселитися поблизу Гамбурга. Але імператор Павло I негативно ставився до закордонних поїздок і відмовив Каразіну у видачі закордонного паспорта. Не увінчалась успіхом і спроба Василя Назаровича перейти кордон нелегально. Його заарештували.

Згодом Каразін обіймав різні адміністративні посади. В посадовому формулярі зазначалося, що з лютого 1800 р. він «был произведен при определении по высочайшему повелению, и статским делам в канцелярию государственного казначея

и главного медицинской коллегии директора барона Васильева, коллежским переводчиком». Водночас Василь Назарович наполегливо займається науковою роботою. Результатом його майже трирічних пошуків у архівах Петербурга й Москви стала, зокрема, оригінальна праця «Історія медицини в Росії».

Своїм покликанням Каразін вважав справу народної освіти. «Народна освіта! Якби через півсотні років я, врешті-решт, міг стати міністром, то більш всього бажав би посісти посаду міністра народної освіти... Міністерство військове, Міністерство закордонних справ і будь-яке інше слугують одне одному як частина одного загального управління; вони працюють лише для теперішнього. Міністерство ж освіти повинне впливати на діяльність всіх інших, маючи собі за мету подив і визнання століть грядущих», — писав він. Саме народній освіті Василь Назарович приділив багато своїх сил і уваги. У 1801 р. він створив нову її систему: від церковних шкіл і повітових училищ — до університетів. Йому належала ідея створення Міністерства народної освіти, відпрацьована його структура. Каразін був автором «Предварительных правил народного просвещения в России», затверджених Олександром І; він склав навчальні плани мережі повітових училищ, типові програми вітчизняних університетів: Московського, Віленського, Дерптського, Казанського, Харківського. Останній був власне його дітищем.

За свою невтомну діяльність В. Н. Каразін зазнавав частих переслідувань. У листопаді 1820 р. його навіть заарештували і ув'язнили в Шліссельбурзькій фортеці, звинувативши у складанні прокламації, яка закликала Преображенський гвардійський полк до збройного виступу для звільнення бунтівників Семенівського полку із Петропавловської фортеці. Однак прямих доказів проти Каразіна не було й через півроку (навесні 1821 р.) його звільнили й під конвоем відправили до рідного Кручика. Міністр внутрішніх справ дав таку вказівку харківському губернатору: «Иметь неослабое наблюдение, чтобы он никуда не уезжал, обращал внимание и на людей, с коими он будет иметь сношение, и чем сам будет заниматься».

Період домашнього заслання виявився дуже плідним для В. Н. Каразіна. Саме завдяки його відкриттям та винаходам збудовано перший у світі катер із двигуном, що працює по типу реактивного водомета, одержано водостійкий цемент, досконалі методи обробки шкіри, дешеві якісні барвники з відходів тощо. Як хімік-фармацевт Василь Назарович був автором ліків від холери та інших хвороб. Ученому належить пріоритет у винайденні парового опалення (застосував його за 30 років до офіційного відкриття в Німеччині). В с. Кручик у нього була метеорологічна станція — перша в Україні й одна з перших у світі. Василь Назарович був упевнений, що можна «наблизитися до теорії, котра дасть можливість передбачити погоду на дану пору року і на дане місце за цілий рік вперед». Великим захопленням Каразіна були ліси. Погіршення кліматичних умов він пов'язував насамперед із варварським знищенням брянських та приуральських лісів. А які перспективи були закладені в рядках листа Василя Назаровича до графа Аракчеєва! «Поміркуйте, Ваше сиятельство, які нові наслідки матимемо, якщо ми оволодіємо масою електричної сили, яка розвіяна в атмосфері! Чи досягне коли-небудь завдяки цьому людина на деякій відстані оволодіти атмосферою, викликати дощ і вітер за своїм бажанням?» — писав він. Ця каразінська ідея почала активно розроблятися вченими більше, ніж через сто років. Проблема отримання електричної енергії за допомогою супутників та сонячних батарей втілюється зараз у реальні розрахунки.

В. Н. Каразін виступав як активний реформатор суспільно-політичного життя. Він домігся реформи судових органів, зміни їхньої діяльності у бік демократизації. Василь Назарович висунув ідею спадкової влади у державі, основою якої мало бути дворянство, з його представників пропонувалося створення Державної думи, котра мала надавати поради щодо державного управління. Вчений досить оригінально підходив до вирішення питання про зв'язок народного добробуту, підприємництва й управління. Він зазначав, що «народна розкіш лише породжує і підтримує дух промисловості у державах». Добробут народу (матеріальний, моральний, політичний) учений ставив у залежність від зростання народонаселення й від способу управління.

Формування економічних поглядів Каразіна відбувалось у період розкладу феодалізму й початку формування нових, капіталістичних відносин. Провідне місце у програмі вченого щодо економічного розвитку належало аграрно-селянському питанню. Вчений розумів неефективність старих форм господарювання на селі. Виступивши ініціатором реформ аграрного сектора, він пропонував наділення селян землею у вічне користування, встановлення «межі залежності» селян від поміщиків (як виразник інтересів дворянського лібералізму не виступав за повне й негайне звільнення селян), заміну панщини грошовим оброком. Вирішуючи селянське питання, вчений прагнув втілити в життя ідеали правового та економічного влаштування селян. У своєму маєтку Кручик він влаштував селянське самоврядування, його органом стала дума, представниками якої були двоє селян. Головою думи був В. Н. Каразін. Згодом подібна дума була організована і в маєтку дружини Каразіна (с. Анашкіне поблизу Москви). Такий орган забезпечував деякі громадські права селян, що в свою чергу сприяло розвитку їхньої громадської ініціативи.

У пошуках шляхів розв'язання селянського питання не ставилося завдання ліквідації системи дворянського землеволодіння. Каразін пропонував надати кожній селянській сім'ї стільки землі, скільки вона може обробити для задоволення власних потреб (за його підрахунками, кожен дорослий чоловік мав одержати вісім десятин землі, одну десятину сіножаті й різні господарські засоби). Через десять років селяни могли заставляти й продавати землю. Обробіток панської землі, що залишалася після наділення селян, мав здійснюватися вільнонайманою працею. Василь Назарович пропонував провести приватизацію державних земель і приписаних до них селян, які повинні були отримати в оренду земельну власність.

В. Н. Каразін надавав великого значення розвитку різних галузей промислового виробництва, дбав про необхідність забезпечення широкого будівництва металургійних, текстильних підприємств, об'єктів харчової промисловості. Вчений покладав великі надії на вітчизняну промисловість, яка б розвивалася на основі залучення власних капіталів і фахівців. Необхідним засобом захисту вітчизняної промисловості вважав політику протекціонізму.

Слід зазначити, що В. Н. Каразін був ініціатором створення першого в Україні науково-технічного товариства – Філотехнічного. У січні 1813 р. вчений проголосив на його зборах свою знамениту «Доповідь про необхідність за теперішніх обставин посилити домоводство» (під «домоводством» мається на увазі національне господарство). Вчений звернув увагу присутніх на тяжкий стан вітчизняного господарства у зв'язку з війною 1812 р. і накреслив основні напрямки діяльності щодо відновлення зруйнованого «домогосподарства». Він закликав дворян до інтенсифікації діяльності своїх маєтків, розвитку промисловості, підвищення продуктивності праці тощо. Було наголошено на існуванні великої загрози економічному зростанню країни з боку іноземних держав. Усі заходи мають здійснюватися «за умов досконалої і необмеженої свободи промислів і рукоділля, поширення істинної, на релігії заснованої освіти, вдосконалення вітчизняних законів».

В. Н. Каразін надавав великого значення фінансовій системі. З метою забезпечення стабільності курсу рубля і попередження зміцнення паперових грошей він пропонував «возвысить курс» асигнацій завдяки вилученню частини їх із обігу через продаж приватним особам державних земель. Василь Назарович вважав дуже шкідливими для вітчизняної економіки іноземні кредити. Вчений закликав до скорочення непродуктивних витрат, наполягав на скороченні державного апарату.

Запропонована Каразіним податкова реформа передбачала введення двох видів податків: особистий податок і податок з майна. Її автор керувався необхідністю захисту інтересів народу, передусім селянства. Прогресивність реформи полягала у її спрямованості на розвиток капіталістичних відносин.

Багато цінних ідей та починань В. Н. Каразіна випереджали час і не втратили свого значення на сьогодні.

1. Багалеї Д.І. Просвітительна діяльність Василя Назаровича Каразіна. — Б.м.Б.г.
2. Видатні постаті в українській історії // Освіта і управління. — 2012. — Т. 15. — №4.
3. Денисенко А. Злети та падіння Василя Каразіна // Київська Старовина. — 1993. — №6.
4. Козловський В.І. Критика В. Н. Каразіним панщини та його проекти аграрних реформ в Росії і на Україні // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. — К., 1972. — Вип. 7.
5. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України. — К., 2004.
6. Слюсарський А.Г. Суспільно-економічні погляди В. Н. Каразіна // Нариси з історії економічної думки на Україні. — К., 1956.
7. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень. — К., 2002.

В юбилейной статье, посвященной В. Н. Каразину, воссоздаются малоизвестные факты его биографии. Речь идет о научной и реформаторской деятельности ученого. Ключевые слова: В. Н. Каразин, ученый, реформатор, образование, экономика.

In the jubilee article, which is devoted to V.N. Karazin, are recalled little-known facts of his biography. It tells about scientists reformatory and scientific activity. Key words: V.N. Karazin, scientist, reformer, education, economy.

